

“MAHBUBUL QULUB” ASARIDA ISHLATILGAN ARABIY SO‘ZLAR TAHLILI**Tojiddinov Kamoliddin****Yangi asr universiteti 1-bosqich magistranti****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20118794>**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mahbub ul-Qulub asarida qo‘llangan arabiy so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Asarda ishlatilgan arabiy qatlamga oid so‘zlarning ma‘nosi, uslubiy vazifasi hamda eski o‘zbek adabiy tilidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, arab tilidan kirib kelgan so‘zlarning badiiy matn mazmunini boyitishdagi ahamiyati va ularning til taraqqiyotidagi o‘rni ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Arabiy so‘zlar, leksika, semantika, eski o‘zbek tili, badiiy matn, tilshunoslik, Alisher Navoiy, “Mahbub ul-qulub”, arab tili, adabiy til.

Аннотация: В данной статье анализируются лексико-семантические особенности арабских слов, использованных в произведении Mahbub ul-Qulub. Рассматриваются значение, стилистические функции и место арабской лексики в староузбекском литературном языке. Также исследуется роль заимствованных из арабского языка слов в обогащении художественного текста и их значение в развитии языка.

Ключевые слова: Арабские слова, лексика, семантика, староузбекский язык, художественный текст, языкознание, Alisher Navoi, “Махбуб ул-кулуб”, арабский язык, литературный язык.

Abstract: This article analyzes the lexical and semantic features of Arabic words used in Mahbub ul-Qulub. The study examines the meanings, stylistic functions, and the role of Arabic vocabulary in the old Uzbek literary language. It also explores the significance of Arabic loanwords in enriching the artistic text and their contribution to the development of language and literature.

Keywords: Arabic words, lexicon, semantics, old Uzbek language, literary text, linguistics, Alisher Navoiy, “Mahbub ul-Qulub”, Arabic language, literary language.

Kirish. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida Alisher Navoining ilmiy va badiiy merosi alohida o‘rin egallaydi. Uning asarlarida turkiy adabiy tilning boy imkoniyatlari, sharq mumtoz adabiyoti an‘analari hamda arab va fors tillarining lingvistik ta‘siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, Mahbub ul-Qulub asari til xususiyatlari, uslubiy jihatlari va leksik qatlamining rang-barangligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur asar nafaqat badiiy-adabiy manba, balki eski o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va taraqqiyotini o‘rganishda muhim lingvistik manba hisoblanadi.

Ma‘lumki, eski o‘zbek adabiy tilining lug‘aviy tarkibi turkiy, arabiy va forsiy qatlamlardan tashkil topgan bo‘lib, ayniqsa arab tilidan kirib kelgan so‘zlar ilm-fan, din, axloq, falsafa va tasavvufga oid tushunchalarni ifodalashda muhim o‘rin tutgan. Arabiy so‘zlar o‘zbek tilining lug‘at boyligini kengaytirish bilan birga, badiiy matnning mazmuniy va uslubiy jihatdan boyishiga ham xizmat qilgan. Shu jihatdan Mahbub ul-Qulub asarida qo‘llangan arabiy so‘zlarni ilmiy tahlil qilish tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Asarda qo‘llangan arabiy birliklar turli mavzularni ifodalashda faol ishtirok etib, muallifning ilmiy-badiiy uslubini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Xususan, diniy-ma‘rifiy, axloqiy-falsafiy va ijtimoiy tushunchalarni yoritishda arabiy leksik qatlamning

salmog'i yuqori ekanligi kuzatiladi. Bu esa asarning sharqona ilmiy-adabiy an'analar asosida yaratilganini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Mahbub ul-Qulub asarida ishlatilgan arabiy so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning matndagi uslubiy vazifasini aniqlash hamda eski o'zbek adabiy tilidagi o'rnini yoritishdan iboratdir. Tadqiqot davomida arabiy so'zlarning ma'no jihatlari, qo'llanish doirasi, semantik guruhlari hamda asar mazmunini boyitishdagi ahamiyati ilmiy asosda o'rganiladi.

Asosiy qism. Mahbub ul-Qulub asari Alisher Navoining yuksak badiiy-falsafiy qarashlarini o'zida mujassam etgan muhim nasriy asarlardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda muallif inson axloqi, jamiyat hayoti, ma'naviy kamolot, ilm-ma'rifat va odob masalalarini chuqur badiiy mushohada asosida yoritgan. Asarning til xususiyatlari, ayniqsa unda qo'llangan arabiy so'zlar qatlamining salmoqdorligi uning ilmiy va adabiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Asarda ishlatilgan arabiy so'zlar asosan diniy, axloqiy, falsafiy va ilmiy tushunchalarni ifodalash uchun qo'llangan. Jumladan, “ilm”, “adab”, “axloq”, “hikmat”, “fazilat”, “marifat”, “haqiqat”, “ibodat”, “sabr”, “qanoat”, “rahmat” kabi arabiy birliklar matnning mazmuniy boyligini ta'minlash bilan birga, muallifning uslubiy mahoratini ham namoyon etadi. Ushbu so'zlar o'sha davr adabiy tilining ajralmas qismi bo'lib, Sharq musulmon madaniyati va islom ilm-fanining tilga ta'sirini ko'rsatadi.

Arabiy leksikaning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, ular ko'pincha mavhum tushunchalarni ifodalashda faol qo'llangan. Masalan, “ma'rifat”, “haqiqat”, “tafakkur”, “hikmat” kabi birliklar insonning ichki dunyosi va ruhiy kamolotini ifodalovchi falsafiy tushunchalar sifatida ishlatilgan. Bu esa asarning didaktik va ma'rifiy ruhini kuchaytirishga xizmat qilgan.

“Mahbubul qulub” Alisher Navoiyning oxirgi asari hisoblanadi. Alisher Navoiy “Mahbubul qulub” asarida umri davomida to'plagan boy hayotiy tajribalari asosida davrining axloq qoidalarini belgilaydi, insonparvarlik qarashlarini falsafiy xulosalar va o'z hikmatli so'zlari orqali ifodalaydi. O'sha davrda mavjud bo'lgan barcha guruh va tabaqalarga o'zining xolisona bahosini beradi. Ilm-fanda ma'lum bo'lgan qo'lyozma nusxalardan uchtasi XVI asrga, qolganlari esa XVIII-XIX asrlarga mansubdir. “Mahbubul qulub”ning 1565-66-yillarda ko'chirilgan nusxasi Parij Milliy kutubxonasida, XVI asrda ko'chirilgan deb taxmin qilingan mukammal bir nusxasi Sank-Peterburgda, 1595-96-yillarda ko'chirilgan nusxasi ham Sank-Peterburgda, Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat kutubxonasida saqlanadi. Asar Buxoro hamda Istanbulda, 1939-yilda esa Toshkentda nashr etilgan. Hozirgi davrda Alisher Navoiyning “Mahbubul qulub” asari yozilgan vaqtdan beri minglab muxlis va adabiyot shaydolari tomonidan qayta-qayta o'qib o'rganilib, asar yuzasidan turli tahlil va tadqiq ishlari amalga oshirib kelinadi.

Bundan tashqari, asarda arabiy so'zlar uslubiy vazifa ham bajaradi. Muallif ayrim o'rinlarda arabiy birliklardan foydalanish orqali matnning tantanavorligi va ta'sirchanligini oshirgan. Ayniqsa, diniy-axloqiy fikrlarni ifodalashda arabiy ibora va terminlarning qo'llanishi asarning ilmiy-badiiy qimmatini yuksaltiradi. Bu holat Alisher Navoining arab tilini mukammal bilganini hamda undan badiiy maqsadda mahorat bilan foydalanganini ko'rsatadi.

Asarda uchraydigan arabiy so'zlarni semantik jihatdan bir necha guruhlarga ajratish mumkin. Birinchi guruhga diniy tushunchalarni ifodalovchi birliklar kiradi: “ibodat”, “taqvo”, “duo”, “rahmat”, “shariat” va boshqalar. Ikkinchi guruhga axloqiy-ma'naviy mazmundagi so'zlar: “adab”, “fazilat”, “sabr”, “qanoat”, “hikmat” kabi birliklar mansubdir. Uchinchi guruh esa

ilm-fan va tafakkur bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi “ilm”, “ma’rifat”, “tafakkur”, “aql” kabi arabiy birliklardan iborat.

Arabiy qatlamga mansub so'zlarning qo'llanishi asarning badiiy-estetik ta'sirini ham kuchaytirgan. Chunki bunday birliklar matnga nafislik, ilmiylik va chuqur ma'no yuklaydi. Shu bilan birga, ular eski o'zbek adabiy tilining lug'aviy tarkibi va taraqqiyot bosqichlarini o'rganishda muhim lingvistik manba bo'lib xizmat qiladi. Demak, Mahbub ul-Qulub asarida qo'llangan arabiy so'zlar nafaqat tilning lug'aviy boyligini namoyon etadi, balki asarning badiiy, ma'rifiy va falsafiy mazmunini yoritishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu esa arab tilining eski o'zbek adabiy tiliga kuchli ta'sir ko'rsatganini hamda Alisher Navoi ijodida sharqona ilmiy-adabiy an'analar muhim o'rin tutganini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Mahbub ul-Qulub asari eski o'zbek adabiy tilining boy lug'aviy imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda qo'llangan arabiy so'zlar muallifning ilmiy-badiiy tafakkuri, diniy-ma'rifiy qarashlari hamda sharqona adabiy an'analarga tayangan holda ijod qilganini ko'rsatadi. Arabiy leksik birliklar asarning mazmuniy boyligi, uslubiy ta'sirchanligi va badiiy-estetik qimmatini oshirishda muhim vosita vazifasini bajargan.

Tadqiqot davomida asarda uchraydigan arabiy so'zlar diniy, axloqiy, falsafiy hamda ilmiy tushunchalarni ifodalashda faol qo'llangani aniqlandi. Ayniqsa, “ilm”, “hikmat”, “ma’rifat”, “fazilat”, “adab”, “haqiqat” kabi birliklar asarning ma'rifiy va didaktik ruhini kuchaytirgan. Shuningdek, arabiy so'zlarning semantik va uslubiy xususiyatlari matnning ta'sirchanligini oshirib, muallif fikrining chuqur va ravon ifodalanishiga xizmat qilgan.

Bundan tashqari, Alisher Navoi tomonidan arabiy qatlamga oid so'zlarning mahorat bilan qo'llanishi arab tilining eski o'zbek adabiy tiliga kuchli ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi. Bu esa o'z navbatida turkiy va arabiy tillar o'rtasidagi lingvistik hamda madaniy aloqalarning mustahkam bo'lganidan dalolat beradi.

Umuman olganda, Mahbub ul-Qulub asarida ishlatilgan arabiy so'zlarni o'rganish eski o'zbek adabiy tilining lug'aviy tarkibi, til taraqqiyoti hamda mumtoz adabiyotning uslubiy xususiyatlarini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida mumtoz asarlar tilini lingvistik jihatdan chuqurroq o'rganish hamda arabiy qatlamning o'zbek adabiy tilidagi o'rnini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. A.Navoiy. Mahbubul qulub. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.
2. M.Abdulxayrov. Navoiy so'z maxzani. – Toshkent: 2005. – B. 20.
3. Alisher Navoiy asarlari. J. XIII. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1966
4. Sh.Hayitov. Adabiy manbalar bilan ishlash amaliyoti. Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik mutaxassisligi birinchi bosqich magistrarlari uchun darslik. – Buxoro: Fan va ta'lim, 2022.
5. Shayx Muhammad Sodiq Muahmmad Yusuf. Tafsiri Hilol. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2012.